

ЕПИСТЕМОЛОГИЈА НЕПРАВЕДНОГ РАТА

Мој пријатељ Стивен Вагнер, филозоф којем се веома дивим, недавно ми је писао да „теорију праведног рата“ у њеном садашњем облику сматра потпуно неодрживом. Уз његово допуштење, цитирам део онога што ми је написао:

Ево на шта сам мислио у вези са теоријом праведног рата (ТПР) и онтологијом. Формулације ТПР делотворно идентификују три различита предмета: једну популацију, неку нацију и доносиоце одлука на високом нивоу у влади. Отуд, чак и ако се на ТПР позива у циљу мира, она губи у већој бици тако што прихвата ауторитарну политичку онтологију. Стога је она једно непоправљиво оштећено оруђе правде.

Филозоф лако може да израчуна епистемолошку цену овог онтолошког греха. Ово је, међутим, цена која је повезана са овом погубном онтологијом, али не произилази непосредно из ње.

ТПР намеће захтеве оправданог уверења: у погледу исхода алтернативних токова војног (не)деловања. Примењујући елементарно промишљање о доказима, ми заступамо становиште да се релевантна уверења могу оправдати *само* ако је њихов извор нека професионална агенција која је строго независна од сектора одлучивања и која нема сопственог интереса у погледу исхода.

Овим клаузулама потребно је пажљивије формулисање. Нпр. појам „професионална“ би подразумевао стандарде чланства који не би смели да буду мање ригорозни (и примењиви на наш предмет) од оних који важе за, рецимо, лекаре и професоре филозофије. Да „нема сопственог интереса“ мора у *најмању руку* да значи „не више заинтересована него што је становништво уопште“. На пример, ако професионалци имају неке користи од рата, онда она не сме бити већа од користи коју би извукла већина обичног света. Тако, на пример, та агенција мора да буде изразито одвојена од војске, ратних индустрија, итд.,...

Ни у једној нацији, међутим, таква агенција није никада постојала. Чак ни нешто што би бар издалека било приближно томе. Стога, по стандардима ТПР, ниједна нација није ратовала из добрих разлога... (што је требало и доказати)

Но, ја нисам спреман да идем толико далеко као Вагнер, као што ће се ускоро видети. Прво, као следбеник америчког прагматизма, нисам спреман да кажем да су оправдани само судови које донесе неко тело које „нема сопственог интереса у погледу исхода“. (Чак и суд да је на мене извршена агресија када су ме тренутак раније ударили по носу обично не доноси такво тело, али је очито оправдан.)¹

¹ Стив Вагнер ће ме подсетити, знам, да он само тражи да агенција која је „извор уверења“ у вези са праведношћу рата (Сазнајни биро?) има „интереса не више од становништва уопште“. Премда бих се сложио да агенција која одлучује о рату не треба то да чини *због тога* што из њега може да добије „више од већине

У погледу Вагнерових разлога који су у већој мери политички (наспрот епистемолошким), сложио бих се да у нашим несавршеним апроксимацијама демократског уређења одлуке често, штавише - обично, доносе тела на која утичу свакакви посебни интереси, али ипак мислим да живимо у уређењима која *јесу* апроксимације демократија. (Верујем да би Вагнер, зато што би ову идеју сматрао наивном, тражио да одлуку неке владе да ступи у рат преиспита неко тело „строго независно од сектора одлучивања“ пре него што пристане да је прогласи оправданом; штавише, верујем да би он и друге одлуке које доноси „хијерархијска влада“, а не само оне о ступању о рат, сматрао епистемолошки сумњивим.) Ипак, не бих ни цитирао Вагнерово писмо да не сматрам да садржи једну важну идеју.

Идеја коју преузимам из Вагнерових промишљања јесте та да бисмо, уместо размишљања о позитивном списку услова за „праведан рат“, могли да размишљамо о сазнајним условима за оправдано уверење да је потребно прибећи рату. Ова ми се идеја допада зато што генерализује аргумент против извесних ратова који сам први пут чуо од свог колеге са Харварда (чији је живот 1987. године трагично прекинут можданим ударом), Родрика Ферта (Roderick Firth). Тачније, Фертов сам аргумент чуо током вијетнамског рата, разматрао га и имао прилике да га, нажалост, врло често користим откад је он умро. Фертов аргумент не зависи од сумње у репрезентативност онога што називамо демократски изабраним владама, као што зависи Вагнеров (или се то мени чини), нити из Фертовог аргумента следи да „ниједна нација није ратовала из добрих разлога“.

Али, попут Вагнеровог радикалнијег аргумента, он избегава да се позива било на узвишену метафизичку причу, било на узвишену етичку теорију. У суштини и Вагнер и Ферт сугеришу да је епистемолошко питање о оправданом рату корисније од метафизичког питања о „природи“ „праведног рата“.² Чак и делимичан одговор на ово епистемолошко питање важан је уколико идентификује класу случајева у којима ми засигурно *немамо* епистемолошког оправдања за ступање у рат (или, да се изразимо мање апстрактно, за убијање и сакаћење људи као инструмент државне политике). Уместо да трагају за онтологијом праведног рата, ови филозофи кажу – потражимо епистемологију неправедног рата. Но, време је да кажем шта је био Фертов аргумент.

обичног света“, не сматрам да осим материјалне добити постоји иједно опште правило о томе колико је доносиоцима одлука дозвољено „да имају интереса“. Осим тога, не слажем се да епистемичко оправдање изискује агенцију одвојену од владе – осим ако је та „агенција“ једноставно грађанско друштво у целини.

² За разлику од овог епистемолошког приступа, традиционална теорија праведног рата почиње тако што изискује да рат буде објављен од стране законитог ауторитета. За тумачење овога била би потребна *читава* политичка филозофија! Па чак и тада, ратови које није објавио „ауторитет“ (нпр. ратови који почињу спонтаним отпором народа) се чак и не предвиђају, као што је Вагнер истакао у писму које ми је написао.

Фертвов аргумент

Фертвов аргумент био је да, чак и ако претпоставимо (што он сам, као квекер, није учинио) да је рат у извесним околностима оправдан, те околности морају бити веома изузетне како би превагнуле над јасном моралном претпоставком која забрањује наношење патње у тако великом обиму. Оно што је Ферт тврдио – ово чини оно што ћу ја називати *Фертвовим начелима* - јесте да пуке вероватноће (нпр. расуђивање засновано на теорији игара) нису довољне.³ Ми морамо да *знамо*, а не само да имамо нека мишљења припадника неке државне управе, да ће

- се оно лоше што рат у који размишљамо да ступимо треба да спречи *стварно* догодити ако не ступимо у рат; и
- оно лоше стварно и бити спречено (а не напросто замењено нечим другим подједнако лошим) ако ступимо у рат.

Фертлове аргументе желим да објасним и размотрим у конкретном контексту. Тај контекст није данашњи, али је непосредно релевантан за данашњу ситуацију јер је он до ње довео; говорим о одлуци америчке владе (коју је подржала британска влада, као што сви знате) да започне „превентивни рат“ против тадашње владе Ирака, на чијем је челу био диктатор Садам Хусеин.

Хајде да се у мислима вратимо у време када је донета одлука да се уништи ирачка војска и изврши „промена режима“. И мада су председник Буш и премијер Блер у то време говорили да је једини претежући разлог који је оправдавао „превентивни рат“ било „оружје за масовно уништење“ које је Садам Хусеин наводно поседовао, а сви ми сада знамо да је *овај* „разлог“ представљао грешку засновану на мешавини погрешних обавештајних података и прижељкивања, то – грешка о „ОМУ“ – неће бити једина тема на коју се фокусирам. Подједнако ме занима и питање да ли би одлука да се користе сва средства модерног ратовања, укључујући, као што сада знамо, напалм бомбе,⁴ била оправдана чак и да су обавештајни подаци били тачни (укључујући, међутим, и податке, које су такође давали инспектори УН, да Садамов режим није био ни близу спремности за рат, не зато што му је мањкало агресивних

³ Овакву врсту аргумента морални филозофи називају „анти-утилитаристичким аргументом“.

⁴ Аутентични снимци, које су направили „службени репортери“, „коалиционих снага“ како користе напалм бомбе увршћени су у филм *Фаренхајт 911* Мајкла Мура.

стремљења, већ зато што га је успешно реметио читав низ акција УН који је уследио после Заливског рата 1990. године).⁵

Сигуран сам да се сви сећате како је у време о коме причам било озбиљних *моралних* размимоилажења у мишљењу у вези са одлуком да се изврши инвазија на Ирак (поврх, наравно, емпиријских размимоилажења у мишљењу у вези са могућим резултатима те инвазије). Шта би филозоф, од свих људи, могао уопште *као филозоф* да каже о овој врсти дубоког моралног размимоилажења о мишљењу? У то време, веровао сам – и још увек верујем – да је Фертов аргумент најкориснији који филозоф може да изнесе.

Ферт је свој аргумент изнео током вијетнамског рата. Пошто неки од вас нису били рођени у време вијетнамског рата, и пошто су многи од вас тада можда били деца, допустите ми да се присетим те ситуације. Описујем је јер је то ситуација у којој је Ферт изнео свој аргумент – не правим аналогију између актуелне ситуације и ситуације у тадашњој Америци или Британији, пошто Вијетконг и Северно-вијетнамци нису представљали непосредну претњу Америци која се налазила, чак, 17.000 километара далеко, док тероризам свакако представља непосредну претњу било којој влади и било ком народу које терористи одаберу да нападну. Тачније, правим аналогију утолико што сматрам да се Фертова начела могу применити на обе ситуације. Америка је применила веома оштре мере у настојању да порази Вијетконг и његове северно-вијетнамске савезнике. (Најужасније је било испуштање напалм бомби – оружја које су наше нације користиле и у Ираку – али поступак који ме је првобитно претворио у демонстранта на протестима против рата, када сам за њега сазнао из написа новинара Давида Халберстема /Давид Халберстам/ био је уништење жетве пиринча *јужно-вијетнамских* сељака како она не би пала у руке Вијетконга. Ове оштре мере које су – како су

⁵ Овако је 4. фебруара 2001. године проценио државни секретар Колин Пауел, када је током давања изјава за штампу са египатским Секретаром за спољне послове, Амр Мусом, изнео: „Добро смо размотрили, министар спољних послова и ја и председник и ја, добро смо размотрили природу санкција – чињеницу да санкције постоје – не у циљу да нашкоде ирачком народу, већ да би се обуздале амбиције Садама Хусеина да произведе оружје за масовно уништење. Ми ћемо непрестано преиспитивати своју политику, стално ћемо разматрати те санкције, како бисмо се постарали да оне послуже тој сврси. Та је сврха једнако важна сада као и пре десет година када смо све започели. И, искрено речено, деловале су.“ Три године касније, 22. марта 2004. године, CNN је емитовао следећи прилог: „ВАШИНГТОН (CNN) – Два највиша стручњака УН за наоружање су у недељу изјавила да докази који су тада постојали не оправдавају прошлогодишњу инвазију на Ирак. „Мислим да је јасно да су претходно изнесени докази почели убрзано да се руше у марту, када је извршена инвазија“, рекао је Ханс Бликс, који је надгледао истрагу ове агенције о томе да ли Ирак има хемијско и биолошко оружје, у CNN -овој емисији „Late Edition with Wolf Blitzer“. Бликс је доказе које је амерички државни секретар Колин Пауел фебруара 2003. године предочио Савету безбедности УН описао као „климаве“ и казао да је своје мишљење пренео америчким званичницима, укључујући и саветника за националну безбедност, Кондолизу Рајс.

„Мислим да су одлучили да нас игноришу“, казао је Бликс. У том истом прилогу Мохамед ел Барадеј, генерални директор Међународне агенције за атомску енергију, цитира се како говори за CNN из седишта МААЕ у Бечу и каже: „Па, Волфе [Blitzer], мислим да бих, за сада, желео да кажем да је за мене оно што је важно из Ирака оно што сазнамо из Ирака. Из Ирака смо научили да је за инспекцију потребно доста времена, да треба да будемо стрпљиви како би инспекција могла заиста да буде делотворна.“

сви признали – изазвале огромну патњу милиона Вијетнамаца, наводно су биле неопходне да би се спречило „оно лоше“. Оно лоше описивано је коришћењем метафоре „низа домина“. Тврдили су да ће, уколико Јужни Вијетнам падне у руке комуниста, тако бити и са Лаосом и Камбоџом (који и јесу пали у њихове руке), а затим и Филипинима и Индонезијом (што се није догодило), те да ће комунисти на крају завладати и Јапаном.)

Ферт је заступао аргумент да у случају вијетнамског рата не *знамо* стварно било да ће се оно лоше (пад домина) што је рат требало да спречи стварно *догодити* ако га не будемо водили, било да ће оно лоше заиста бити спречено ако га будемо водили; и, наравно, био је у праву. Оно што ја желим да тврдим јесте да је ово тест који је амерички грађани и британски поданици требало да примене при разматрању тога да ли је инвазија на Ирак била морално допустива. Ако узмемо да су „оно лоше“ јачање тероризма, раст екстремног исламизма, те последично слабљење безбедности наших нација и „слободног света“, оно што нам Фертова начела говоре јесте да оно је требало да ми (и морално забринута људска бића по целом свету, кад смо већ код тога) поставимо јесу управо онаква питања каква је изнео Ферт:

- да ли смо стварно *знали* да би се оно лоше што је превентивни рат и „промена режима“⁶ требало да спрече заиста догодило да смо од њих одустали и пробали друга средства, посебно она која одобрава међународна заједница у целини, или бар демократије у развијеним земљама?
- Да ли смо стварно *знали* да се терористички чинови и раст екстремистичког исламизма који смо желели да спречимо – оно лоше у актуелном случају – не би наставили и чак појачали ако извршимо инвазију и применимо војну силу да изазовемо „промену режима“?

Да ли смо, на пример, знали да Ирак (као што је председник Буш тврдио) финансира Ал Каиду?⁷ Или да инвазија неће *учинити* да она постане расадник међународног тероризма у огромним размерама?

⁶ Наравно, Ферт је говорио о рату уопште, пошто је то било време вијетнамског рата, али сам ја уметнуо „превентивни рат и промену режима“ пошто ја тако примењујем његово (општије) начело.

⁷ [Мајами Хералд, 3. март 2004. године]: “ВАШИНГТОН – Тврдња Бушове владе да је ирачки вођа Садам Хусеин био повезан са Ал Каидом – што је био један од главних аргумената владе у прилог превентивном рату – изгледа да је заснована на још мање чврстим доказима него тврдња владе да је Ирак имао тајне залихе хемијског и биолошког оружја.

Готово годину дана након што су америчке и британске трупе извршиле инвазију на Ирак нису нађени никакви докази за потврду оптужби о наводним Хусеиновим везама са Ал Каидом, а неколико кључних делова владиног доказа показало се лажним или све више изгледа сумњиво.

Виши амерички званичници сада кажу да никада није било доказа да су Хусеинова секуларна полицијска држава и Бин Ладенова исламска терористичка мрежа икада биле у спрези. Највише што се може казати је да су повремено биле у додиру.“

Ја ни за тренутак не поричем да се могу понудити аргументи и за и против нужности ових проблематичних мера. Али то је проблем који се подцртава Фертовим начелима. „За обе тачке гледишта могу се наћи аргументи.“ Мени је чак и тада изгледало јасно да постоји огромна разлика између тога да кажемо да *знамо* да је инвазија нужна и делотворна и „аргумената за обе тачке гледишта“. Ја сам у овоме Фертов следбеник: ако не *знамо*, онда је оно што чинимо неморално. То је филозофско питање о ком нас позивам да размислимо, а оно што ћу од сада на даље говорити је, тога сам више него свестан, тек почетак таквог разматрања.

Али прво да предупредимо један неспоразум

Пре више месеци, један мој пријатељ републиканац (да, ја имам неколицину пријатеља и међу републиканцима) казао ми је са страхопоштовањем: „Ти си био једина особа која се противила рату зато што си знао да он неће постићи жељени циљ.“ Мада нисам од оних који одбацују комплименте, па били они и незаслужени, овај комплимент је подразумевао неспоразум који морам да предупредим уколико не желим да читава филозофска поента овог предавања буде промашена. Мој пријатељ је помислио да износим *емпиријску процену* – и то ону која се, на његово изненађење, показала тачном – у погледу будућег тока догађаја у Ираку. У ствари, он ми је дао комплимент за политичку упућеност коју се не претварам да поседујем. Моја поента је, попут Фертове, и попут Вагнерове херменеутичке сумње, била сазнајна. Нисам порицао (бар у време када је рат почињао) да би се оптимистичке процене Бушове и Блерове владе *могле* показати тачним; моја процена је била да оне нису сазнајно оправдане. А убијање и сакаћење људи на основама које нису сазнајно чврсте је *морално погрешно*, а не само практично неразумно. Мени се то чини јасним самим по себи, баш као што се чинило и Ферту, али сам о Фертовом аргументу причао са довољно људи да знам да је он далеко од тога да буде општеприхваћен. У преосталом делу овог предавања ћу, сходно томе, разматрати замерке Фертовом аргументу – како оне које сам чуо од других тако и оне до којих сам напросто и сам дошао.

Скептичка замерка на „мора се знати“

Оба Фертова начела користе појам *знања*. По тим начелима, оправдање за рат изискује да *знамо* да се оно лоше неће догодити ако прибегнемо рату (прибегнемо сакаћењу и убијању) и да *знамо* да се оно лоше неће наставити (или заменити нечим још горим)⁸ ако прибегнемо

⁸ Ово је верзија коју сам чуо од Ферта, а не специфичнија верзија коју овде дајем (упоредите претходну фусноту).

рату. Једна од најчешћих замерки Фертовим начелима на које сам наилазио била је та да је у питањима попут рата и оног лошег што би рат требало да спречи, *знање* које би се с правом тако могло назвати, једноставно немогуће.⁹ Закључак који се извлачи је да се морамо ослонити на уобичајено расуђивање, ма како оно било несавршено.

Као што је добро познато,¹⁰ ја сам у епистемологији присталица теорије „фалибилизма“, али ми се овај аргумент чини злоупотребом фалибилизма. Лекција коју је, како одавно инсистирам, требало сви да научимо од такозваних „класичних прагматичара“, то јест Пирса, Цемса и Дјуија, јесте да *фалибилизам не подразумева обавезно и скептицизам*. Скептици су увек указивали на случајеве у којима неки суд бива погрешан (или их чешће напросто замишљали) – чувено је Декартово замишљање да не седи у столицу покрај камина, већ само сања да седи – а из тога и закључивали (или, у Декартовом случају, бринули) да уопште немамо *никакво* емпиријско знање. Али, као што је Пирс инсистирао, *стварна* сумња, насупрот сумњи на папиру, изискује *разлог за сумњу* специфичан за дати контекст – разлог са практичном везом – а општа чињеница да нисмо непогрешиви није, у било ком нормалном контексту, такав разлог. Знам да сам ја у Великој Британији, а знам *такође* и да људска бића понекад греше у вези са тим у којој се земљи налазе, а између ове две тврдње не постоји противуречност.¹¹

Да се вратимо актуелном случају. То што нема доказа о вези између Ал Каиде (типичног примера екстремне исламистичке групе) и секуларног басовског режима Садама Хусеина, јесте нешто што смо знали или је требало да знамо. То што нема ваљаних доказа да је режим Садама Хусеина у позицији да започне ратну агресију у блиској будућности, или да ће бити у таквој позицији чак и ако УН наставе своје инспекције, прелете, итд., јесте такође нешто што смо знали или је требало да знамо. У таквим стварима постоји емпиријско *знање*.

Међутим, да ово не би постало предавање о прагматичкој епистемологији, допустите да скептицима *препустим* реч „знање“. Фертову главну поенту могуће је изнети и без коришћења ове речи. Главна поента је да када дође до одлучивања да се сакаћење и убијање користе као инструменти државне политике, особе које доносе такву одлуку морају, уколико њихова моралност уопште показује знакове живота, да прихвате терет посебно великог бремена доказа. Потребно је да између обичне политике изградње путева, повећања или смањења

⁹ Међутим, ову скептичну замерку често чујем од људи који, у другим контекстима, тврде да поседују запањујућу количину политичког „знања“.

¹⁰ За преглед улоге фалибилизма у мојој филозофији, видети Jemima Ben Menahem *Hilary Putnam* (Cambridge, 2005), сама посебно поглавље које је написала Jemima Ben Menahem („Putnam on Skepticism“) и поглавље које су написали Alex Mueller i Arthur Fine („Realism Beyond Miracles“).

¹¹ Међутим, Barry Stroud је бранио картезијански скептицизам (или барем понудио могућност да је он у праву) у делу *The Significance of Philosophical Skepticism* (Oxford, 1984). Ја критикујем његову одбрану у „Skepticism, Stroud and the Contextuality of Knowledge“, у *Philosophical Explorations* 4, br. 1 (2001), 2-16.

пореза (у нормалним границама, наравно), итд. и политике која подразумева сакаћење и убијање постоји сигурносни размак – барем ако нећемо да сви ти силни говори о вредности људског живота буду разоткривени као пуко лицемерје.

(Стивен Вагнер ће ме подсетити да то често *јесте* пуко лицемерје, из устију богатих и моћних. Али једно је признати ову болну чињеницу, а друго *прихватити* је као начин на који свет мора да постоји, и ја молим да се одупремо таквом прихватању, чак и када је представљено као „искуствена мудрост“. Штавише, у Фертовим начелима много је више искуствене мудрости него у реалполитици било ког од актуелних светских вођа.)

У овом тренутку, неки од вас ће се можда сетити чувеног појма Роналда Дворкина, појма „права као адута“.¹² Тиме је мислио да се разматрањима о корисности (а посебно разматрањима о максималном увећању богатства) не сме допустити да „адутом побијају“ тј. занемаре морална права појединаца. На пример, корист коју би нека већина могла да има од дискриминаторског понашања према некој мањини не може да оправда решење инхерентног моралног права припадника те мањине да се према њима поступа као према слободним и равноправним грађанима. Морална права можда ће морати да буду занемарена у стварним ванредним ситуацијама, свестан је Дворкин, али такво занемаривање изискује јако морално оправдање, а не само трошковно-приходовну анализу.

Постоји добар разлог за овакво подсећање. Разлог је што су права да не будете осакаћени, убијени, да вам деца и друга родбина не буду осакаћени и убијени, да вам не буде срушен кров над главом и томе слично *prima facie* морална права у Дворкиновом смислу – штавише, ако нису призната као таква, понављам, говор о „људским правима“ представља бесмислено лицемерје. Тако се Фертов аргумент може посматрати као епистемолошко оплемењивање идеје о „правима као адутима“. Никаквом уопштеном скептицизму у вези са могућношћу политичког „знања“ не треба дозволити да поништи или прикрије чињеницу да су оно на шта се позивају и Дворкин и Ферт фундаменталне идеје о ономе што од нас изискују наши идеали људске једнакости и достојанства.

Да ли ја онда заборављам да је Садам Хусеин са својим режимом изнова и у огромним размерама кршио управо она људска права на која се позивам. Никако. То је, у смислу Фертових начела, заиста било оно лоше, а прекидање тог лошег био је један од циљева које је тај рат требало да оствари (мада чак ни Бушова – или Блерова – влада не тврди да је исправно да наше земље изврше инвазију на било коју или иједну земљу која има диктаторски режим, без обзира на то да ли представљају било какву претњу нама или нашим савезницима). Али,

¹² *Taking Rights Seriously* (Duckworth and Harvard, 1977), 153.

сетите се, према Фертовом другом начелу, за оправдање одлуке да се изврши инвазија није било довољно то што смо знали да ће се кршење људских права у Ираку наставити ако Садам остане на власти, било је потребно да знамо да резултат инвазије неће на крају бити неки подједнако лош режим. А можемо ли искрено да тврдимо да *то* чак и данас знамо? Штавише, чак и ако Ирак на крају добије изабрану владу коју прихвата барем шиитска већина те земље, да ли знамо (или бар имамо икаквог основа за поуздану процену вероватноће, кад већ о томе говоримо) да *та* влада, кад коалиционе снаге једном оду, неће претворити Ирак у теократију попут иранске? Чак и сâмо постављање питања на која Фертова начела од нас изискују да дамо одговор открива слабост оправдања која су наши режими прихватили као оправдање за инвазију на другу нацију.

Изузеци од Фертових начела

Међутим, Фертова начела имају изузетке. Када сам са студентима разговарао о разлозима за противљење вијетнамском рату, често сам им објашњавао Фертова начела и примењивао их на случај тог рата. Пре или касније неки довитљив студент би се досетио неке замисливе ситуације у којој су Фертова начела давала погрешан резултат. Чињеница да ове замисливе ситуације често нису имале никакве битне везе са вијетнамским ратом била је у очима тог довитљивог студента потпуно небитна: сматрало се да само позивање на морално начело *без изузетака* има тежину. А шта ако не постоји нешто што би било морално начело *без изузетка* (или морално начело без изузетка које важи за случајеве који су компликованији од убиства некога ко вас није повредио или било кога другог просто због новчане добити)? У том су случају ови студенти можда сматрали да не постоји објективан морални суд, да су релативизам и(ли) субјективизам исправни.

Али исправно морално мишљење не функционише тако. Исправно морално мишљење, како је Кант говорио, изискује „здрав разум“ (или „здрavo људско расуђивање“), али за здраво људско расуђивање не постоји алгоритам.¹³ *Постоје* правила расуђивања која нам могу помоћи: чувена су три која је побројао Кант:¹⁴ (1) мислите својом главом, (2) мислите са становишта човечанства у целини, (3) постарајте се да ваше мишљење буде доследно. (Ово последње, рекао је, јесте и најтеже!) Али ко треба да одлучи како да се ова правила примене у било ком одређеном случају?

¹³ Видети Juliet Floyd, „Heautonomy and the Critique of Sound Judgement: Kant on Reflective Judgement and Systematicity“, у *Kant's Aesthetics*, Herman Parret (ed.) (Walter de Gruyter), 1998, за извршну расправу о овом аспекту Кантовог мишљења.

¹⁴ Immanuel Kant, *Critique of Judgement*, ## 39-40.

Одговор је, како су велики моралисти увек говорили, *Свако од нас*. Потпуни скептицизам у вези са нормативима је само-побијајући, а полу-скептицизам је „извлачење“. Свако одговорно људско биће мора о таквим моралним питањима да донесе најбољи суд како најбоље уме.

Ипак, чак и ако чињеница да Фертова начела имају изузетке значи да се њих не можемо слепо држати – морални суд мора да буде комплексан јер је свет комплексан и живот је комплексан – та начела опет представљају драгоцене смернице. Да бисмо увидели њихова ограничења, дозволите да пређем на неке од најчешћих изузетака.

Сматрам да најчешће постоје изузеци за Фертово начело (2), начело које налаже да знамо да ће ступање у рат спречити оно лоше (а неће учинити да се догоди оно још горе) да бисмо оправдали ступање у рат. Изузетак на који ја мислим једноставно је случај да када нечију земљу непосредно нападне агресор, неко оправдано узвраћа борбом *чак и ако* није извесно да ће тај отпор имати успеха. Године 1939. одлука Пољске да своју војску користи за отпор немачком Вермахту била је, уверен сам, исправан и частан пут иако је Пољска знала да помоћ којој се надала од Француске и Британије можда неће стићи на време. Овде у прилог томе више нећу наводити аргументе, јер очекујем да је то нешто око чега се слажемо сви ми који нисмо апсолутни пацифисти.¹⁵ Али, *ex hypothesi*, овај изузетак не важи за „превентивни рат“ – то је оно што такав рат и чини „превентивним“, а не напросто „одбрамбеним“.

Један повезан (и много чешће навођен) изузетак или могући изузетак од начела (2) је предмет *аналогije са 1939. годином* на коју се често позива. На крају крајева, чуо сам како људи говоре да је Фертово начело (2) прекршено када је Британија 1939. године објавила рат Немачкој; Британија није знала да ће оно лоше бити спречено ако ступи у рат. Штавише, као што нас подсећа недавно објављена биографија несрећног лорда Лондондерија која је постала бестселер, у Британији је било оних који су се огласили против рата баш из тога разлога, или делом из тог разлога (мада до те 1939. не и сâм Лондондери).

Верујем, ипак (а надам се да и ви верујете), да је одлука Британије да 1939. године објави рат била вредна поштовања, тим пре ако се у обзир узме чињеница да се чинило да нема изгледа да у том рату постигне успех. Пуна расправа о томе зашто је то била оправдана одлука би, верујем, изискивала – или бар завређивала – читаву књигу. Овде могу само да дотакнем неке од главних разлога.

¹⁵ У својим *Предавањима о историји* Хегел је износио аргументе – и то уверљиве, по мом мишљењу – да је спремност грађана да дају своје животе за одбрану територије дате нације један од предуслова за постојање модерне државе нације.

Прво, „одбрамбени рат“ као изузетак од Фертовог начела (2) не сме бити ограничен на одбрану сопствене територије уколико је неко ступио у обавезујуће споразуме о међусобној одбрани са другим државама. Штавише, ограничити идеју праведног рата на уско тумачену одбрану сопствене територије значило би одбацивање целокупне идеје међусобне одбране и колективне одбране, идеје коју је важно јачати, као што је Европска заједница увидела, и као што је Кант некад давно заговарао у *Вечном миру*. У случају 1939. године, Британија је таквим споразумом била обавезана да Пољској притекне у помоћ (као и нешто раније, Чехословачкој, мада је нажалост пропустила да испуни *ту* обавезу). Али осим уске правне чињенице постојања тих споразума, постоји и чињеница да би немачка победа, као што је Черчил 1939. године и увидео, значила да би европска цивилизација постала фашистичка и расистичка. Након инвазије на Русију и напада на Сједињене Америчке Државе у Перл Харбуру, оно што је постало очигледно јесте да је у питању то да ли ће ту судбину доживети не само Европа него, у најмању руку, и Европа и Азија.

Али Бушова доктрина „превентивног рата“ *не може* се оправдати сличним разлозима. Садамов режим, лош какав је био, није представљао стварну претњу слободном свету, а уколико би се наставило са инспекцијама и надзором и предузимањем других сличних мера какве су Уједињене Нације већ спроводиле, било је и крајње мало вероватно да, барем у наредној деценији, постане таква претња.¹⁶ Журба да се уђе у рат тешко да је била изазвана одбрамбеним разлозима, због чега је међународна заједница (изузев Блерове владе) и одбила да га подржи. Данас они који подржавају Буша бране овај рат као део „рата против тероризма“. Али „рат против тероризма“ је нејасан појам.

Нејасан је јер, за разлику од државе, „тероризам“ нема утврђене границе, нема утврђено становништво, нема утврђену војску, те не постоји ништа попут „предаје“ (нити, кад смо већ код тога, „мировни споразум“). Попут „рата против дроге“, „рат против тероризма“ је метафора којом се влади даје неограничена дозвола да у одређеној области чини шта јој је воља.

У пракси, Бушова влада је поистоветила „рат против тероризма“ са ратом против „тероризма који спонзорише држава“. Али и то је проблематично. Сваки степен толерисања терористичких организација или помоћи терористичким организацијама могао би да се уброји у „спонзорисање“; а пошто све радикалне исламске државе (као и неке не-исламске државе попут Северне Кореје) заиста толеришу терористичке организација и(ли) им помажу, у начелу би се идеја о рату против „тероризма који спонзорише држава“ могла искористити да се

¹⁶ Видети изјаве Колина Пауела, Ханса Бликса и Мухамеда Ел Барадеија наведене у фусноти 5.

оправда рат (истовремено или *seriatim*) против великог броја држава (укључујући и неке од наших „савезника“, попут Саудијске Арабије). Неки неоконзервативци то поздрављају, говорећи да је „рат против тероризма“ требало да се зове „рат против радикалног исламизма“. Но, у светлу Фертових начела, морамо се запитати: да ли ми стварно знамо било да су, рецимо, Ал Каиду, створиле неке одређене државе било да њено даље постојање зависи од њих? Да ли знамо да крсташки поход против тако значајног броја исламских држава не би разјарио читав исламски свет, чак и онај његов део који сада живи под умереним режимима?

Не поричем да неки режими могу, чак и у блиској будућности, да стварно почну да производе оружја за масовно уништење, нити да ће у неком тренутку можда морати да се предузме војна акција, мада окупација додатних исламских држава тешко да ми се чини да је мудра или да има изгледа да буде делотворна. А у сваком случају, експлозивна природа исламског света јасно је повезана са сиромаштвом и неразвијеношћу које актуелне политике нација групе Г7 и Светске банке можда пре отежавају него ублажавају.

Још једна функција говора о „рату против“ нечега је, наравно, да се прикаже да било шта *осим* војног реаговања представља „примиривање“ у минхенском стилу. Али говор о избегавању „примиривања“ начин је да се пренебрегне чињеница да се ми не боримо са диктатором ком је власт ударила у главу него са покретом који има глава колико и хидра и веома комплексне корене. Казати, као што сам сигуран да би Ферт био казао, да заједно са Уједињеним Нацијама и заједно са другим демократским нацијама, треба да покушамо да извршимо притисак на „екстремистичке“ нације да не производе нуклеарно наоружање нити дају материјалну подршку тероризму и да треба да, истовремено, почнемо да решавамо неке од узрока који су у корену насиља у Трећем свету, уместо да им напосто шаљемо оружане снаге да „згроме терористе“, не представља „примиривање“ него елементарну моралност и здрав разум.

Изузеци од начела (1)

Но, може се ми се приговорити, „Размотрили сте само замерке на начело (2). Шта је са начелом (1)?

Да, постоје и случајеви када и начело (1) не треба уважити. Ако је оно лоше довољно страшно, у неким случајевима рат може оправдати и само сазнање да постоји значајна вероватноћа да би оно лоше могло да се догоди уколико се не делује војно. Али на овом месту сматрам да би требало поново да размотрим моју критику становишта Стива Вагнера.

Сетите се да Вагнер, како сам га цитирао на почетку, сматра да се „релевантна уверења могу оправдати *само* ако је њихов извор нека професионална агенција која је строго независна од сектора одлучивања и која нема сопственог интереса у погледу исхода“. А ја сам испрва казао да не сматрам да је потребно тражити да та релевантна уверења проверава нека агенција која је независна од сектора одлучивања. Али када су уверења на основу којих од нас траже да сакатимо и убијамо друга људска бића уверења о *вероватноћама*, тада бих захтевао да та уверења буду она која разумне и добро обавештене судије у другим демократским земљама такође сматрају основаним. Тамо где Вагнер жели неку непристрасну „агенцију“ која би преиспитала уверења на којима се заснива ратовање јер се плаши да ће та уверења бити замаскирана оправдања за империјализам, ја желим да „агенција“ добро обавештених људи у целом свету подржи такве морално судбоносне одлуке јер се плашим да ће оне бити идеолошки утемељене, то јест, утемељене на ономе што је у крајњој инстанци *умишљено* – без обзира на то да ли то умишљање јесте или није у служби овог или оног економског интереса. Ако би Вагнер хтео да ово прихвати као пријатељску измену свог становишта, наша мишљења се можда и не би толико разилазила!

Закључак

Актуелна ситуација пре представља окупацију него рат, а ја немам – ништа више од било кога другог, изгледа – никакво јасно начело које бих предложио, а помоћу којег би се та окупација привела неком прихватљивом крају. Сматрам да је јасно да не можемо да се напросто „спакујемо и одемо“. Сам сам склон да мислим да би најбољи исход (који је пре неколико месеци предложио Питер Галбрајт)¹⁷ био онај који би довео до федерације (макар се она тако не називала) три углавном аутономне заједнице – шиитске, сунитске и курдске – у Ираку. Али то је само једно мишљење.

Зашто онда од нас тражим да *сада* преиспитамо оправдање одлуке да ступимо у рат?

Мој разлог није само апстрактна важност Фертових начела, мада сматрам да имају огромну важност (баш као и Дворкинова идеја о „правима као адутима“). Уколико желимо да поштовање људских права и међународног права икад добије макар *шансу* да се устали и јача, од животне је важности да престанемо да међусобно убијање и сакаћење сматрамо пуким „политикама“ које подлежу трошковно-приходовној анализи. (У *Вечном миру*, Кант је проценио да би за то било потребно 400 година!) Али, као Американац, забринут сам и због тога што има назнака да су „нео-конзервативни“ гласови у влади заговарали и још увек

¹⁷ Peter W. Galbright, „How to Get Out of Iraq“, *The New York Review of Books*, sv. 51, br. 8, (13. мај 2004).

заговарају нове „превентивне ратове“. Ако је то тачно, онда ниједан „филозофски проблем“ није хитније разматрати од проблема мудрог и моралног мишљења о оправданости рата. Ја заступам став да би управо Фертова начела требало да буду полазиште за такво мишљење.

Etika rata – 8. April

Дона Ремзи Маршал

ЖЕНЕ У РАТУ И МИРУ ИЗГРАДЊА МИРА НА ТЕРЕНУ

Замке концептуализације жена и мира

Свака расправа која настоји да испита релацију жена према миру мора пазити да избегне многобројне замке повезане с таквим анализама. Главна међу таквим замкама јесте тежња да се жене есенцијализују и универзализују, да се претпостави како се "жене" могу третирати и о њима расправљати као о јединственој, хомогеној категорији, те да се преовладавајућа уопштавања дају проширити тако да важе за све жене, свуда. Такво есенцијализовање претпоставља да је искуство жена свугде слично, без обзира на друге чиниоце, попут расе, класе или полности, док су идентитет и искуство заправо сложена комбинација ових и других чинилаца. У ствари, улоге и могућности за жене широко се разликују између и унутар контекста различитих друштава и повремено су зависније од других видова разлике, као што су расна или класна припадност појединца. Према томе, не смемо претпоставити да ће оно што важи као истинито за једну групу жена нужно важити и за неку другу.

У расправи о женама и миру мора се довести у питање један број претпоставки. На пример, постоји опасност од изједначавања жена с миром, уколико се претпостави да су жене нужно мирољубиве. У стварности жене такође преузимају улоге у вођењу и подржавању рата, те нису увек жртве. Према томе, можемо пропитати идеју да ће нужно проистећи мир ако би се мушкарци заменили женама као вођама. То би чак могло имати супротан учинак, пошто жене које стреме положајима вођства често успевају тако што се одвајају од више "женствених" својстава и усвајају више "мужевне" ставове. Рат и мир нису мушко-женска питања; пре се мора оспорити и превазићи управо темељна друштвена и политичка рационализација насиља као прихватљивог средства. Стога не смемо претпоставити

виктимизацију жена уопште узев. Појединци у великој мери бирају улоге које желе да играју – и мушкарци и жене су жртве у рату, али се у наше анализе морају увести управо различите улоге које преузимају.

Процењивање истина и митова о женама у рату и миру

Черил Бенард [Cheryl Benard], стручњакиња која је дуго промишљала, истраживала и писала о питањима везаним за род и сукоб као руководилац истраживања у једном аустријском трусту мозгова [think tank] и као консултант аустријске владе и разних истраживачких организација са седиштем у САД, пружа теоријски контекст за предстојећу расправу. Бенардова испитује стање расправе која окружује жене и насилни сукоб, те оцртава главна питања од интереса како за стручњаке, тако и за теренске практичаре.

Академци и истраживачи су се деценијама спорили о сразмерном утицају рода на насиље, а проистекли скуп исказа одсликава се у литератури и у јавној дебати. Неки тврде да су жене мирољубивије, а мушкарци насилнији: биолошки посматрано, мушкарци теже хијерархији, надметању и преузимању ризика; жене теже егалитаризму, сарадњи и нези, као и избегавању ризика. Други инсистирају да је род друштвено конструисани појам који дефинише прихватљиве улоге и понашање мушкараца и жена; ове улоге и понашања се оснажују кроз образовање и социјализацију. Премда може бити истина да су мушке/мужевне и женске/женствене одлике исход како биолошких тако и друштвених чинилаца, сразмерни утицај биолошког детерминизма и социјализације значајна је тачка дебате. Многи учесници у овој дебати тврде да би повећано учешће жена у јавном подручју изменило карактер тог подручја; међутим, природа те промене и сама је спорна тачка.

Тумачења ових претпоставки и закључци изведени из њих неразмрсиво су везани за политички програм заступника сваке од главних перспектива о том питању. На пример, Бенардова држи да претпоставка "жене су мирољубивије, мушкарци су насилнији" наводи либерале и феминисткиње да закључе како би женама, према томе, требало дати већу улогу у јавној сфери како би увећале мир и стабилност друштва. Конзервативци и антифеминисти, са друге стране, из ове претпоставке закључују да су жене нужно боље искоришћене код куће и у улогама пружања неге, најприкладнијима њиховој мирољубивој природи. Ова дебата се врти око корисности рата: ако је рат проблем, постављање мирољубивијих жена на водеће улоге осујетило би успешно вођење рата. Средња позиција је рационалније разматрање алтернатива рату.

Подскуп питања унутар ове дебате окреће се око релације жена према рату и миру. Бенардова истиче три кључне поенте:

- **Стања рата и мира дотичу жене другачије него мушкарце.** Више мушкараца него жена умире као непосредна последица оружаног сукоба; жене су склоне да буду жртве ратних силовања, постају избеглице, те трпе расељавање и лишавање. Мушкарци су више него жене уплетени у одлучивање да крену у рат; међутим, жене играју изванредан број улога у друштвима поцепанима ратом, укључујући улоге које подржавају и подупиру ратне напоре.
- **Такве разлике се, уопште узев, не узимају у обзир при склапању мировних споразума, при напорима на постконфликтној реконструкцији, при расподели хуманитарне помоћи, па чак ни при вршењу свакодневног управљања.** У примеру Бенардове операције хуманитарне потпоре често не успевају да задовоље потребе оних који чине већину избеглица, наиме жена и деце. Потпорне организације су несклоне да оспоравају традиције друштва домаћина, те, према томе, могу намерно или ненамерно појачавати структурне неједнакости из којих проистиче да мушке избеглице добијају несразмерне количине хране, медицинске помоћи и образовних добробити које пружају те организације. Такве штете које трпе жене могу произлазити из добровољног искључивања или из несвесног деловања структурног насиља, или могу бити нуспроизвод занемаривања посебних потреба и интереса жена од стране доносилаца одлука.
- **Премда се жене повезују с миром, релација жена с миром није увек благотворна.** Оно што је "мир" за мушкарце можда не сачињава нужно "мир" за жене. Дефиниција мира као "не-рата" занемарује високе нивое кућног и друштвеног насиља које жене трпе чак и у временима која се не одликују насилним политичким сукобом или у раздобљу које непосредно следи сукобу. Обратно, жене могу извући корист из сукоба: док су мушкарци на фронту или на неки други начин одсутни, жене преузимају улоге уобичајено резервисане за мушкарце, као што су главни снабдевач, глава домаћинства, те друге положаје од вођства и ауторитета. Повратак мира често обележава крај таквих могућности за жене и васпостављање патријархалне, хијерархијске репресије. Најзад, како истиче Џ. Ен Тикнер [J. Ann Tickner] у недавном чланку у *International Studies Review*, повезивање жена с миром дуго се користило да би се жене држале изван подручја међународне политике и националне безбедности, оснажујући родни стереотип о женама као пасивнима, а не активнима, жртвама, а не делатницама, те емоционалнима, а не рационалнима.

Јасно, жене, као чланови друштва, онолико колико и мушкарци подносе губитке од прибегавања насиљу. Међутим, жене нису често у средишту одлучивања да се крене у рат,

нити су њихове перспективе и легитимне бриге често интегрисане на званичном нивоу. Питање на које треба одговорити, онда, гласи: коју ће разлику у подручју управљања сукобима начинити укључивање жена и увршћивање женске перспективе; каква је додатна вредност учешћа жена?

"Увршћивање жена"

Због тога што друштвом влада мушко мишљење, недостаје нам неопходна истрајност за преговоре и прелако прибегавамо сили оружја. Према томе, неопходно је у ствари међународне безбедности укључити жене сразмерно њиховом уделу у становништву.

– Аустријски министар за савезне науке Каспар Ајнем [Caspar Einem]
Ein neuer Staat befreiter Buerger [Нова држава ослобођених грађана]

Ако прихватимо да је укључивање жена и женске перспективе у расправу и праксу међународних послова благотворна промена, како надокнађујемо ове неједнакости и изводимо такво обухватање? Овде се дебата окреће око питања да ли је довољно само "додати жене и пропржити", што повлачи за собом напросто укључивање већих бројева жена у процес доношења одлука, или да ли морамо "променити рецепт", што би изискивало редефинисање онога што сачињава политику и идентификовање алтернативних арена и метода вођења политике. Међутим, како наглашава Бенардова, неки заступници држе да су та два приступа неразмрсиво испреплетена: успех и истинска промена зависе како од повећаног учешћа жена у процесу доношења одлука тако и од феминизације, или обухватања онога што се сматрало "женским" начелима, као што су компромис и сарадња.

Бенардова истиче три главне области везане за сукоб у којима веће учешће жена пружа значајне доприносе:

- **Спречавање сукоба:** Тежња да се усредсреди на то како су жене погођене ратом занемарује улогу коју жене играју у помагању да се спречи избијање насилног политичког сукоба. Ако прихватимо претпоставку да су жене више мировно настројене и склоне према већој комуникацији и сарадњи, повећано учешће жена у подручју политике треба да има позитивне, миротворне учинке. Следствено, како се достижу виши нивои мира, треба да се проширују прилике за жене.
- **Мировни преговори или посредовање у сукобу:** Интересима, правима и специфичним приоритетима жена ретко се придаје чак и симболична пажња током формалних преговора о миру; одсуство жена за преговарачким столом осигурава да ће се наставити *status quo* наспрам жена. Једини начин да се обезбеди да гласове жена чују мушкарци око стола јесте да се за тим столом женама да њихово заслужено место.

- **Постконфликтна реконструкција:** Овде је у питању улога жена у фази после [мировног] споразума, специфично у областима реконструкције и економског развоја. Доприносема жена економији, као и њиховим улогама у дистрибуцији ресурса и као економских и социјалних делатника, мора се придати дужна важност.

На више теоријској страни постоје дефиниционе тешкоће за обухватање женског мишљења и перспективâ у питања рата, мира и безбедности. Дефинисање безбедности у милитаристичким појмовима служи да би се искључиле женске перспективе и бриге. Изгледа како скорашње промене у улози војске да би укључиле послератну обнову и изградњу мира образлажу да проширена концепција стиче признање.

Међутим, традиционална, уска милитаристичка дефиниција безбедности има импликације за жене на два нивоа. Прво, пошто је рат често био оправдан као неопходан да би се заштитили "жене и деца" неке нације, жене су одабране као објект националне безбедности. Према Тикнеровој, када "су дефинисане као оне које штите држава и њени мушкарци, жене су имале мало контроле над условима своје заштите". Друго, ова дефиниција, премда искључује жене као политичке актере, истовремено занемарује битан извор небезбедности за жене, наиме структурално насиље: "конструкција безбедности у војничким појмовима – схваћена као директно насиље – често прикрива системску небезбедност посредног или *структурног насиља*. ... Структурно насиље посебно погађа животе жена и других подређених група. Када занемаримо ову чињеницу, занемарујемо безбедност већине становника планете."

Феминистичке алтернативе традиционалним дефиницијама безбедности, са друге стране, претпостављале би међуповезаност свих облика насиља – структурног насиља, кућног насиља итд. Према томе, мора се размотрити једна обухватнија дефиниција безбедности – људске безбедности – а она треба да укључи такве претње безбедности као што су сиромаштво, деградација животне средине и неједнак приступ изворима моћи, било да су они политички, економски или друштвени.

Напокон, тврди се да ће укључивање жена и "женствених" одлика или начела у политички процес, као и редефинисање тога шта је политичко, макар учинити политику свеснијом друштва којим се бави и мање пристрасном према перспективама и понашањима тек једног сегмента. Проистекла добробит од оснаживања жена јесте потенцијално умањивање насилног сукоба и спремност да се истражују друга, мирољубивија средства спречавања, управљања и разрешавања сукоба. Као што се тврди у Пекиншкој декларацији: "Оснаживање жена и њихово пуно учешће на основу једнакости у свим сферама друштва, укључујући учешће у процесу доношења одлука и приступ моћи, темељни су за достизање једнакости, развоја и мира." Заиста, показано је да тамо где се родна једнакост уважава и узима озбиљно компромис као средство разрешавања сукоба такође добија већи значај.

